

Graven in Amersfoorts binnenstad

door **FRANCIEN SNIEDER**

Sinds 1984, het jaar dat de gemeente Amersfoort een eigen archeologische dienst in het leven riep, zijn in de binnenstad vele grote bouwlocaties archeologisch onderzocht, zoals het markthalgebied aan de Breestraat, het Lievevrouwekerkhof, de Hof, het Mooierplein, het Jorisplein. Voorafgaand aan die periode, hebben echter ook omvangrijke bodemin-grepen in de binnenstad plaatsgevonden, waarbij een oplettende ambte-naar van de ROB of de gemeente iets belangwekkends optekende en waar in sommige gevallen de amateurvereniging in de weekenden en vrije uurtjes deed wat ze kon (de AWN: archeologische werkgemeenschap voor Nederland, afdeling Vallei en Eemland).

De laatste jaren zijn de onderzoekslocaties in de binnenstad meestal klei-ner, maar daarom niet minder interessant.

In 2002 vonden in het oude centrum van Amersfoort de volgende opgra-

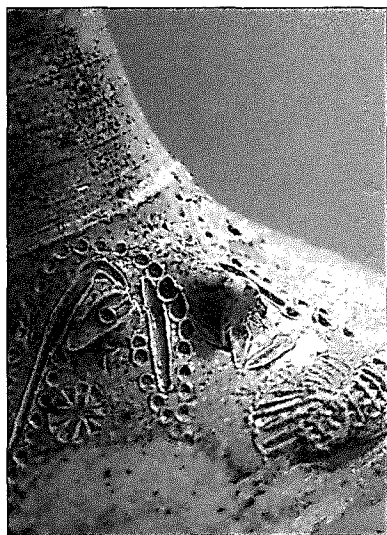

Opgravingen in de Kreupelstraat.

vingen plaats: Kreupelstraat, Rochuskapel in het hofje Armen de Poth, naast de Koppelpoort aan de zijde van de Kleine Spui, Grote Koppel 8 en 14 en een klein onderzoekje bij het poortje van de Herenstraat.

Verder werd het inventariserend onderzoek in Vathorst voortgezet en is een start gemaakt met het grootschalig onderzoek te Wieken-Vinkenhoef.

Het onderzoek te Vathorst bracht weer vindplaatsen uit de Midden-Steentijd aan het licht. Het onderzoek te Wieken-Vinkenhoef zal de volgende jaren met korte en langere tussenpozen worden uitgevoerd. In het volgend Jaarboek zal daarvan verslag worden gedaan.

'Puntneus', gevonden bij opgravingen in de Kreupelstraat.

Allereerst de opgraving op de hoek van de **Kreupelstraat** en **Achter de Kamp**. In dit deel van de binnenstad was door de stadsarcheologen nog niet eerder gegraven. Helaas is het aangrenzende gebied van Beestenmarkt en Sint-Janskerkhof bebouwd in de jaren '70, toen er nog geen gemeentelijke archeologische dienst was. De AWN heeft nog wel pogingen gedaan, maar kreeg geen

gelegenheid systematisch onderzoek te doen.

Vragen die vooraf aan het onderzoek bij de Kreupelstraat zijn gesteld: wanneer vond de vroegste stedelijke bewoning hier plaats? Ging hier ook een rurale bewoning aan vooraf? Gezien de relatief hoge ligging van het gebied, was er prehistorische bewoning?

Om bij de laatste vraag te beginnen: al gauw werden enkele vuurstenen werktuigen, waarschijnlijk daterend uit de Midden-Steentijd zo'n meter onder het huidige maaiveld aangetroffen. Bij nadere bestudering van de laag waarin deze voorwerpen zich bevonden, bleek dit zand te zijn opgebracht, dus van elders te zijn aangevoerd. Deze grond hoeft natuurlijk niet van ver te zijn gekomen.

Het gebied was in de Middeleeuwen al bewoond en wel vanaf de 13de eeuw. In deze periode lag dit gebied buiten de stadsmuur, die sinds eind 13de eeuw de stad omsloot. Bij eerder archeologisch onderzoek aan de zuidkant van de vroegste stad, zijn verschillende boerderijen uit de 13de

en 14de aangetroffen. Deze hebben kennelijk het veld moeten ruimen, toen de stad uitdijde tot aan de grenzen van de tweede stadsmuur. Nu is er dus ook bewijs voor boerenbedrijf aan de noordzijde van de oudste kern, dat ook geleidelijk aan is verdwenen bij het oprukken van de stedelijke bebouwing. Een zekere rurale component zal echter nog lang in de stad aanwezig blijven. Op stadspattemonden uit de 17de eeuw zien we bijvoorbeeld nog volop hooimijten binnen de stadsmuren. Bij de paalspooren van de boerderij aan de Kreupelstraat uit de 13de en 14de eeuw bevond zich ook een waterput met een wand van plaggen die uit dezelfde periode stamt.

De eerste stedelijke bewoning aan de Kreupelstraat gaat in ieder geval terug tot in de 15de eeuw. In die periode bouwt men een lange, forse muur, parallel aan de Kreupelstraat, die de achtergevel vormt van kleine huisjes die met hun voorgevel aan de Kreupelstraat liggen. Ook in latere tijden, in de 17de en 18de eeuw, is deze achtergevel weer gebruikt om nieuwe dwarsmuurtjes en keldertjes tegen aan te bouwen. In een afvalkuil op het terrein werden, naast 'beer', vondsten uit de 15de en begin 16de eeuw gedaan. De afval was van een welgesteld huishouden, want het bevat onder meer twaalf glazen bekers, hetgeen voor de 15de eeuw een vrij luxueus artikel is. Leuke vondsten zijn twee puntneuskannetjes: steengoed kannetjes met de afbeelding van een gezicht met een puntig neusje.

Naast de **Rochuskapel** in het hofje van Armen de Poth, zou een fietsenstalling worden gebouwd, waarbij de bodem vrij diep verstoord werd. Archeologisch onderzoek was daarom noodzakelijk op deze plek, waar ooit een begraafplaats was.

De Rochuskapel is tussen 1501 en 1507 gebouwd op het terrein van de Pothbroeders. Hier bevond zich ook het Pesthuis, waarvan de vroegste vermelding uit 1500 is. De kapel heette ook de pestkapel naar Sint Rochus, de schutspatroon van pestlijders. De Zwarte Dood eiste zijn slachtoffers ook in Amersfoort en de laatste pestlijder werd in 1667 in het pesthuis verpleegd. Ze werden bij de Rochuskapel begraven. In 1892 is het Pesthuis afgebroken en er kwamen twaalf proveniers-huisjes voor in de plaats, gebouwd door de Stichting 'De Armen de Poth'.

In de kleine werkput van negen bij twee meter en ruim twee meter diep – die helemaal met de hand moest worden uitgegraven – zijn meer dan 40 graven aangetroffen. De skeletten zijn goed bewaard gebleven, maar van de houten kisten is niets over. We weten echter dat ze er zijn geweest, want ijzeren kistspijkers zijn wel in de grond bewaard.

De skeletten zijn alle noord-zuid gericht, waarbij opvalt dat sommige met het hoofd naar het noorden liggen en andere met het hoofd naar het

zuiden. In de christelijke traditie is een oost-west oriëntatie, met het hoofd richting westen, gebruikelijk. Hier heeft men kennelijk de noord-zuid richting van de kapel als grafrichting aangehouden. Waarom deze kapel niet de gebruikelijke oost-west oriëntatie heeft gekregen is onbekend, het heeft wellicht met de richting van de straat te maken waarop de kapel haaks is gebouwd.

Een voorlopige studie aan het botmateriaal levert al een interessant gegeven op. De skeletten zijn vooral van kinderen en jongvolwassenen en aangezien de slachtoffers van de pest uit het weeshuis ook hier ter verpleging werden gebracht en begraven, zou het onderzochte gedeelte van de begraafplaats voor de aan pest gestorven weesjes kunnen zijn gebruikt. Naast de meer gebruikelijke vondsten als haarspelden, een speelschijfje en een knikker, is hier een bijzondere vondst gedaan: op de schedel van een jonge vrouw is een hoofdijsel aangetroffen. Dit is de metalen beugel, waarmee het kapje op het hoofd werd vastgezet. De uiteinden van het ijzer die ter hoogte van de wangen uit het kapje staken, bestaan uit gestileerde dierenkoppen met oogjes waaraan een bedeltje kon worden bevestigd.

Een kort onderzoek aan het **Kleine Spui** naast de Koppelpoort, toen hier het hoofdriool moest worden vervangen, bracht verrassend muurwerk aan het licht. Interessant, maar niet verrassend waren de fundamente van de tweede stadsmuur, de stadsverdediging waar de Koppelpoort deel van uit maakt. Zoals uit eerder onderzoek bekend, is deze muur (van ca. 1380 tot 1450) gebouwd op spaarbogen. Dit is een funderingssysteem dat in deze tijd veel wordt toegepast en zoals het woord zegt, gebruikt werd om stenen

uit te sparen. Het fundament bestaat uit bakstenen poeren, die met elkaar verbonden zijn door een boogconstructie. Twee van zulke poeren met de bijbehorende bogen zijn teruggevonden onder het plaveisel van het Kleine Spui. De poeren zijn op hun beurt weer gefundeerd op een laag moerasijzererts.

Aan de buitenzijde van de muurfundering was echter een heel fors muurwerk gebouwd en dit was

Muurrestanten bij opgravingen bij de Koppelpoort op het Kleine Spui.

zeer verrassend. Het was een naar beneden sterk uitkragende muur, die zo'n drie meter de grond in gaat. Vermoedelijk gaat het hier om een kademuur die het stadsmuurfundament moest beschermen tegen het water van de Eem. Overigens lijken de twee verschijnselen, stadsmuur en kade, gelijktijdig, want het baksteenformaat is precies gelijk (20x11x5.5 cm).

De kademuur is tegen de Koppelpoort aangebouwd, dus later dan de poort, waarmee logischerwijs ook de stadsmuur later dan de Koppelpoort is. Dit is niet verwonderlijk want bij verdedigingswerken is de volgorde vaak eerst de poorten en daarna de muur.

Grote Koppel 8 en 14 Al vroeg in de ontwikkeling van de stad is sprake van bebouwing aan de Grote Koppel, de noordzijde van de Eem, de Nieuwe Eem. Op de stadsplattegrond van Jacob van Deventer van 1560 zijn al huizen aangegeven.

Bij archeologisch onderzoek in 1995 ter plaatse van Grote Koppel 3 en 4 (voor de verbreding van het spoor gesloopt en aan de andere kant weer opgebouwd), werd de bedding van de Oude Eem aangetroffen. Deze was hier 12m breed en 2m diep. De huidige eemloop, de Nieuwe Eem, is gegraven in de 14de eeuw. De oude rivierloop raakt in de loop der tijd buiten gebruik en steeds smaller. Het schamele restant is in de twintigste eeuw uiteindelijk dichtgegooid.

De opgravingsterreinen ter plaatse van Grote Koppel 8 en 14 bevinden zich in de zone tussen de Nieuwe en de Oude Eem in. De oudste sporen zijn greppels, die parallel aan de oude Eem, zijn gegraven in de 14de en 15de eeuw. Ongeveer een eeuw later gaat men de terreinen ophogen om deze voor bewoning geschikt te maken. De 16de/17de-eeuwse huizen zijn van baksteen en in latere perioden bouwt men diverse keldertjes en waterputten op deze percelen.

Heel opmerkelijk was de vondst op het perceel van Grote Koppel 14 van zes enorme, stenen kanonskogels, waarvan een deel uit de 16de/17de-eeuwse ophogingslaag en een deel uit jongere context stamt.

De bouw van een nieuw poortje ter afsluiting van de **Herenstraat**, was aanleiding de grondwerkzaamheden archeologisch te begeleiden om de voorganger daarvan te traceren, die bekend is van afbeeldingen, zoals het schilderij van een anoniem schilder uit het tweede kwart van de 19de eeuw. Het poortje moet zijn gesloopt tussen 1837 en 1844. Alhoewel het door Cor van den Braber (Monumentenzorg) ontworpen poortje op een vrij willekeurige plek aan het einde van de Herenstraat was gepland, bleek dat de funderingen van het oude poortje exact op de plaats van het nieuwe poortje lag.